

"זכור" ו"שמור" - על גישתו הלשונית של רש"י

פתיחה¹

הדיבר העוסק במצוות השבת, בדיברות הראשונים, פותח במילים "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ', ח). פסוק זה ידוע לכול ומורגל בפי כול, בין השאר בזכות הקידוש הנאמר בבוקר יום השבת. במאמר הזה נעיין בפירושו של רש"י לפסוק זה, וננסה ללמוד מכך משהו על פירושו לתורה.

הפירוש של רש"י לפסוק

רש"י כותב בפירושו כך:

1. 'זכור' - זכור ושמור בדבור אחד נאמרו. וכן 'מחלליה מות יומת' (שמות ל"א, יד) 'וביום השבת שני כבשים' (במדבר כ"ח, ט), וכן 'לא תלבש שעטנז' (דברים כ"ב, יא) 'גדילים תעשה לך' (שם, יב), וכן 'ערות אשת אחיך' (ויקרא י"ח, טז) 'יבמה יבא עליה' (דברים כ"ה, ה), הוא שנאמר 'אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי' (תהילים ס"ב, יב). **זכור** לשון פעול הוא, כמו 'אֶכֹּל וְשָׁתוּ' (ישעיהו כ"ב, יג), 'הִלֹּךְ וּבָכָה' (שם"ב ג, טז), וכן פתרונו: תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת (רש"י לשמות כ', ח).

שני חלקים בפירוש הזה של רש"י. החלק הראשון - ובו לא נעסוק כאן - עוסק ברעיון של שני צווים סותרים שנאמרו בתורה, והחלק השני מסביר את לשון הפסוק. רש"י מסביר את הצורה 'זכור' בעזרת המונח 'לשון פעול' והוא נותן שתי דוגמות אחרות מן המקרא להדגים את השימוש של הצורה הזאת במקומות נוספים. בסוף דבריו נותן רש"י הסבר תוכני לצורה: צריך אדם להיות מודע לשבת כל ימי השבוע, וזה בא לידי ביטוי מעשי בכך שאדם לוקח לכבוד שבת כל חפץ מתאים שימצא במהלך ששת ימי המעשה.

1. המובאות מפירוש רש"י מלוות מספור שוטף כדי לאפשר התייחסות נוחה במאמר. פירושי רש"י בבראשית צוטטו לפי מהדורת **מקראות גדולות הכתר**, בעריכת מ' כהן, רמת גן תשנ"ז, בשאר התורה לפי א' ברלינר, **רש"י על התורה**, פרנקפורט תרס"ה, ובנביאים לפי **מקראות גדולות הכתר**. פירושים אחרים הובאו לפי התקליטור של פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן, גרסה 8. תרגום רס"ג הובא לפי מהדורת חסיד, ירושלים תשמ"ב (התפסיר הוגה על ידי הרב י' קאפח). שם ה' בא בכינוי, גם כשבמקור נרשם אחרת.

השאלות שהפירוש מעורר

כידוע, פירוש רש"י אמור להיות מובן לקטן ולגדול,² ובכל זאת יש כאן כמה דברים קשים. ראשית, הביטוי 'לשון פֶּעוּל' אינו מוכר לפני רש"י,³ ועלינו להבין מה רצה רש"י לומר בהשתמשו בו. שנית, מה כוונת רש"י בהביאו דוגמות אחרות להסביר את הצורה 'זכור', והלא הצורה הזו פשוטה, מובנת וידועה לכול, ומה יועילו הפסוקים מישעיהו או משמואל, שהם בבחינת 'תלי תניא בדלא תניא'? והעיקר - התוכן של הפירוש: האם כוונת הפסוק רק לומר שצריך לחפש במהלך השבוע חפץ לשבת? ומה בדבר הפירוש המקובל, שפסוק זה מלמד על חובת הקידוש, או על חובת זכירת השבת בכניסתה? גם לפי תחושתנו הלשונית הצורה 'זכור' בפסוק מציינת את החובה לזכור את השבת בכניסתה. במקומות רבים יש שלטים ומודעות הקוראים לציבור להקפיד על זמני כניסת השבת ובכותרתם מוצב הפסוק הזה, מתוך הנחה שמשמעותו היא פקודה לזכור את כניסת השבת.

רמב"ן ורמב"ם

הפירוש הזה של רש"י התמיה גם את רמב"ן. להלן דבריו המדברים בעד עצמם:

וכתב רש"י בפירוש זכור תנו לב לזכור תמיד את יום השבת שאם נזדמן לו חלק יפה יהא מזמינו לשבת, וזו ברייתא היא ששנויה במכילתא (כאן) כך, רבי אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון אומר זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מתקינו לשבת. אבל בלשון יחיד שנויה, ואינה כהלכה, שהרי בגמרא (ביצה טז ע"א) אמרו תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כיצד מצא בהמה נאה אומר תהא זו לכבוד שבת, למחר מצא אחרת נאה הימנה מניח השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, כל מעשיו היו לשם שמים, שנאמר (תהילים ס"ח, כ) 'ברוך ה' יום יום יעמס לנו'. תניא נמי הכי, בית שמאי אומרים בחד בשביך לשבתך, וב"ה אומרים ברוך ה' יום יום יעמס לנו.

ובמכילתא אחרת (מכילתא דרשב"י) שמאי הזקן אומר זכירה עד שלא תבא, שמירה משתבא, ומעשה בשמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מפיו, לקח חפץ טוב אומר זה

2. ובפרט כדאי להזכיר כאן את שיטתו של הרבי מלובביץ' זצ"ל, שהפליא לעשות בביאורי פירושי רש"י, וקבע כהנחת יסוד שהפירוש אמור להיות מובן לרמתו של הלומד המתחיל בן חמש. עיין: ט' בלוי, **כללי רש"י**, ניו יורק תשנ"א, ובפרט עמ' 24, 86-81.
3. בתקליטור של האקדמיה ללשון העברית, המכיל את הטקסטים בעברית שעד שנת 1000 לספירה, אין ביטוי זה מופיע, וכן מעלה חיפוש בפרויקט השו"ת במאגרים שלפני זמנו של רש"י. מכאן שביטוי זה לא היה נפוץ ואף לא מוכר לפני זמנו. ייתכן שהוא נתחדש על ידי מישהו אחר ולא על ידי רש"י, ומכל מקום אין הוא ביטוי ידוע מן המקורות, ואפשר שרש"י חידש אותו.

"זכור" ו"שמור" - על גישתו הלשונית של רש"י

לשבת, כלי חדש אומר זה לשבת. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שהיה אומר כל מעשיך יהיו לשם שמים. והלכה היא כדברי ב"ה.

רמב"ן הוטרד מכך שפירוש רש"י מבוסס על דעה דחויה בדברי חז"ל, היא דעתו של שמאי הזקן, והרי "בית שמאי במקום בית הלל אינה משנה" (בבלי ברכות לו ע"ב). רמב"ן עצמו מאריך מאוד בהסבר הפסוק, וסבור שפשטו הוא בזכירה בשבת עצמה, אלא שיש מדרשים שמתייחסים להיבטים נוספים.

רמב"ן אינו בודד בהצעתו שפירוש הפסוק הוא לזכור את השבת בכניסתה. כך מביא להלכה גם הרמב"ם:

מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ', ח), כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש. וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה (הלכות שבת פכ"ט ה"א).

הרמב"ם מצטט את הפסוק כמציין זכירת השבת בכניסתה. כך מפורש גם בדבריו בספר המצוות בעניין הזה, מצוות עשה קנה:

והמצוה החמש וחמשים ומאה: הציווי שנצטוונו לומר דברים ביום השבת בעת כניסתו ובעת יציאתו... והוא אמרו יתעלה 'זכור את יום השבת לקדשו' כלומר זכרהו זכירת קדוש וגדולה וזו היא מצות קידוש היום.⁴

לאמתו של דבר, כבר רס"ג בתרגומו לתורה הבין כמו הרמב"ם בהלכותיו, ותרגם כאן לשון ציווי: "אד'כר יום אלסבת וקדסה". מילולית: ז'כור (ז"ן בשווא) את יום השבת וקדשהו (ובאופן הזה מתרגם רס"ג גם מקומות שבהם באה הצורה הברורה של הציווי - זכור בשווא - כך בשמות ל"ב, יג, ובדברים ט', ז, כז; ל"ב, ז).

התמיהה העיקרית שעורר פירוש רש"י היא: מה טעם בחר את הדעה של שמאי, והתעלם מהאפשרות הפשוטה לפרש כמו שפירשו רמב"ם ואחרים שיש כאן ציווי על זכירת השבת בשבת עצמה? לא נעסוק כאן בשאלה אם דעתו של שמאי הנה דעה דחויה מהלכה,⁵ ודיינו בקביעה שיש כאן תמה גדול. נדמה שמתאימים כאן דבריו של רמב"ן על רש"י במקום אחר:

והנה הרב מפני בקיאותו בתלמוד והכל לפניו כשולחן ערוך, אינו חושש וסותם הברייתות, והן מטעות לשאר בני אדם (רמב"ן לויקרא כ"ה, ט).

הצעת הפתרון - מה חשב רש"י

אם רצוננו להבין את דברי רש"י, נצטרך לעיין היטב בדבריו שלו, ומתוכם נוכל להגיע לפתרון שיענה על כל השאלות ששאלנו, הן השאלות מצד הלשון הן מצד

4. ספר המצוות לרמב"ם, מקור ותרגום, מהד' הרב י' קאפח, ירושלים תשנ"ד, עמ' קלח.

5. על כך עיין: הרב ש"י זווין, לאור ההלכה, ירושלים תשי"ז, עמ' רכו.

התוכן.

רש"י השתמש כאן במונח 'לשון פעול' שהוא מונח שלא ידוע טרם זמנו. בפירושו לתורה המונח הזה מופיע עוד פעם אחת:

2. 'הַכֶּבֶד אֶת לְבוֹ' - לשון פעול הוא, כמו 'הַלֹּךְ וְנִסְעָ' (בראשית י"ב, ט), וכן 'הַכֹּת אֶת מֹאב' (מל"ב ג', כד) וְשָׂאוֹל לוֹ בָּאֱלֹהִים (שם"א כ"ב, יג) 'הִכָּה וּפְצֹעַ' (מל"א כ', לז) (רש"י לשמות ח', יא).

ראשית, יש לשים לב לכך שהמונח 'לשון פעול' משמש כאן מונח דקדוקי שמתייחס לצורות שונות - גם הצורות 'הַלֹּךְ', 'שָׂאוֹל', 'פְּצֹעַ' שנגזרות מבניין קל וגם הצורות 'הַכֶּבֶד', 'הַכֹּת', שנגזרות מבניין הפעיל. כמו כן בפסוקים אחרים - מחוץ לתורה - הוא משתמש במונח הזה לגבי צורות מקור מבניין פיעל.⁶ בלשוננו היינו אולי משתמשים במונח 'צורות מקור' אבל רש"י לא הכיר מונח זה ולא השתמש בו. עלינו לברר מהי התפיסה הדקדוקית שהמונח הזה מבטא, ופירושו של רש"י הם המפתח לתשובה לשאלה זו. המילה זָכוֹר שמתפרשת אצלנו מופיעה בעוד כמה מקומות בפירושו של רש"י לתורה כצורה אופיינית לדרך הבעה מסוימת:

3. 'אָמַר לָהֶם' - כמו 'זָכוֹר' (שמות כ', ח) 'שָׁמַר' (דברים ה', יב). בלעז דיש"נט (רש"י לבמדבר ו', כג).⁷
4. 'דָּגוּם' - עשה, פיישנ"ט, וכן 'הַלֹּךְ' - אלנ"ט וכן 'זָכוֹר' (שמות כ', ח) וְשָׁמַר' (דברים ה', יב) (רש"י לבמדבר ט"ו, לה).
5. 'צָרוּר' - כמו 'זָכוֹר' (שמות כ', ח) 'שָׁמַר' (דברים ה', יב) לשון הווה [עליכם לאייב אותם]⁸ (רש"י לבמדבר כ"ה, יז).
6. 'שָׁמוֹעַ' - לשון הווה אודנ"ט בלעז כמו 'זָכוֹר' (שמות כ', ח) 'שָׁמַר' (דברים ה', יב) (רש"י לדברים א', טז).⁹
7. 'לָקוּחַ' - כמו 'זָכוֹר' (שמות כ', ח), 'שָׁמַר' (דברים ה', יב) 'הַלֹּךְ' (רש"י לדברים ל"א, כו).

מכל הדוגמות האלה אנו למדים, שרש"י רואה בצורה 'זָכוֹר' דוגמה מובהקת לתופעה לשונית, והוא קורא לתופעה הזו 'לשון פעול'. הפסוקים האלה מלמדים שלדעתו הצורה 'זָכוֹר' איננה צורת ציווי, שהרי כרך אותה יחד עם צורות מקור מסוג הִכָּה

6. כגון על הצורה 'בָּעֵר' בישעיהו ד', ד, והצורה 'לָמַד' בירמיהו ל"ב, לג.
7. דברי רש"י אלה באים בסוגריים במהדורת ברלינר, ומזה משמע שיש ספק באותנטיות שלהם. אבל בפירוש רש"י לישעיהו ל"ז, יט, רש"י מפנה, בין השאר, לדוגמה הזו, ולכן נראה לי שיש הצדקה להביאה כאן. דרמשטר מביא לעז זה. ראה: A. Darmsteter, *Les gloses francaises de Raschi dans la Bible*, Paris 1909 רשימותיו של דרמשטר מתבססות על בדיקה מקיפה בכתבי יד, ולכן יש להן ערך רב.
8. הסוגריים במהדורת ברלינר מסמנות ספק באותנטיות של הנוסח.
9. ברלינר רושם את הלעז בסוגריים. דרמשטר מביא את הלעז הזה.

"זכור" ו"שמור" - על גישתו הלשונית של רש"י

וּפְצוּעַ. בדוגמה 5 ובדוגמה 6 רש"י מכנה את הצורות האלה, כולל 'זכור', במילים 'לשון הווה'. גם המושג הזה איננו מוכר לנו לפני תקופת הראשונים, אבל בפירוש רש"י לתורה הוא נפוץ מאוד, ויש לראות בו חלק מתפיסתו הכוללת של רש"י על מערכת הזמנים במקרא. לדעתו של רש"י יש במקרא ציון ברור של זמן עבר, של זמן עתיד וכן של ההווה העל-זמני, המשתרע מן העבר אל העתיד, או ההווה התמידי המביע את ההרגל.¹⁰

חיזוק לקביעה שהצורה הזו איננה לדעתו צורת ציווי אלא צורה אחרת יש בהערת הפירוש הבאה:

8. 'וְהָקָל מַעֲלִיךְ' - דבר זה להקל מעליך. 'והקל' כמו: 'והכבד את לבו' (שמות ח', יא), 'והכות את מואב' (מל"ב ג', כד), לשון הווה (רש"י לשמות י"ח, כב).

כאן רש"י מזהה בין צורת מקור עם 'למ"ד' בראשה - להקל - ובין צורה מסוג אלה הנידונות כאן, ואף זה מלמד שאין כאן לדעתו צורת ציווי אלא צורה אחרת, ואותה הוא מכנה 'לשון פעול'.

שיטה זו של רש"י חוזרת פעמים רבות גם בפירושו לנ"ך, ונביא רק דוגמה אחת לשבר את האוזן:

9. 'הִשְׁמֵן לֵב הָעָם הַזֶּה' - כמו 'והכבד את לבו' (שמות ח', יא) לשון הלוך, לשון פעול, לבם הולך הלוך והשמן, אנגרייטנט בלעז, 'ואזניו' הולכים הלוך והכבד משמוע (רש"י לישיעיהו ו', י).

הפירוש כאן משווה בין הצורה בישיעיהו ובין הצורה בשמות שנדונה בפירוש בפירוש לתורה, ובישיעיהו ברור מן הפירוש של רש"י שאין המדובר בפקודה רגעית אלא בתהליך מתמשך.¹¹

לסיכום - מה רצה רש"י לומר מבחינה לשונית? הוא רצה ללמדנו שהצורה 'זכור' וחברותיה אינן צורות של ציווי ופקודה, אלא מביעות הווה תמידית. לכן קרא להן בשם מתאים - 'לשון פעול', ולא בשם 'לשון ציווי', מושג שנזכר לא פעם בפירושו לתורה.¹² הבנת הצורה הזו היא חלק מתפיסה כוללת של רש"י על מערכת הזמנים במקרא, ולכן צירף את 'לשון פעול' עם לשון הווה. כעת ברור מדוע רש"י לא פירש כפי שהציעו רס"ג והרמב"ם וכפי ששקל רמב"ן: הם פירשו את הצורה כלשון ציווי

10. תיאור השיטה של רש"י במלואה ראה: ח' גמליאל, תפיסות תחביריות בפירוש רש"י לתורה עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ג, פרק 3. התפיסה המובאת כאן מנוגדת למה שכתבו בנושא חוקרים קודמים כגון י' אבינרי, היכל רש"י, ירושלים תש"ם, עמ' מא-מב, ועל כך בפירוט אצל ח' גמליאל הנ"ל, עמ' 222 והערה 16 שם.

11. דוגמות נוספות מן הנ"ך, כולם בכיוון זה ראה: ח' גמליאל (לעיל, הערה 10), סעיף 3.52.

12. ח' גמליאל (לעיל, הערה 10), סעיף 3.13.

ופקודה, ולכן פירשו שיש חובת זכירה בכניסת השבת באופן כזה או אחר. אבל לדעתו של רש"י הצורה איננה לשון פקודה, אלא היא מביעה מצב קבוע, תמיד. לכן אי-אפשר לפרשה על יום השבת עצמו או על כניסתו ויציאתו, ורק פירוש שמציין הימצאות במצב קבוע, כגון הימצאות במודעות קבועה של השבת, מתאים לכתוב. כיוון שרש"י פירש את הכתוב כמציין לשון הווה תמיד, היה עליו למצוא במדרשי חכמינו מקור המתאים לפירוש זה. דווקא שיטתו של שמאי מתאימה לכך, שהרי היא מציינת הימצאות קבועה בתודעה של שבת וציפייה אליה כל השבוע, ועל כן בחר בדברים אלה בפירושו, אף על פי שבוודאי ידע ששיטת שמאי איננה 'דרך המלך' בספרות חז"ל, כדבריו של רמב"ן שהובאו לעיל.

הפירוש הזה מראה את דרך העבודה של רש"י בפירושו לתורה: הוא איננו מסתפק במינוח, אלא מצטט מקומות נוספים שבהם יש אותה התופעה. כך הוא נוהג גם במקומות אחרים שבהם באות צורות כאלה. דרכו של רש"י בפירושו לתורה היא לא לנסח כללים דקדוקיים אלא להביא דוגמות נוספות, ובדרך כלל חלק מהן הן דוגמות מפתח קבועות, כמו 'זכור ושמור' כאן, ובכך להסביר לקורא את התופעה הלשונית.¹³

ראוי להעיר כאן, כי כבר המזרחי עמד על כך שפירושו של רש"י בפסוק זה נובע משיטתו הכללית בעניין. המזרחי מציין שפירוש רש"י מנוגד לתפיסה המקובלת, ובלשונו: "זו הסברא לא מצאתיה לשום אחד מהמדקקים".¹⁴ לדעתו הצורה הזו מביעה דבר [ש]הוא ממוצע בין המחשבה והפועל היא הפעולה התמידית שהיא מחוברת מהמחשבה והפועל". המושג 'הפועל' בדבריו של המזרחי מכוון לצורת הציווי, והמושג 'המחשבה' מכוון לצורת המקור. לדעתו הווה קבוע הוא צורה אמצעית, בין השניים, כי יש בו גם פעולה וגם מודעות לפעולה, ובלשונו של המזרחי (שם): "הפעולה המחובר מהמחשבה והפועל". אינני בטוח שירדתי לסוף דעתו של המזרחי בעניין, ונראה לי שהוא מכניס לדברי רש"י את המושג 'מקור' כפי שנוצר בדקדוק העברי שיסודו בספרד. ספק גדול בעיניי אם רש"י היה שותף לתפיסה זו, שיסודה בדקדוק הערבי.¹⁵ מדברי רש"י שהבאנו כאן נראה בבירור שהוא זיהה בין צורות המקור להבעת ההווה (הבעה שתיתכן לדעתו גם באמצעות צורות פועליות אחרות), ואין זה 'ממוצע' בין פעולה ובין מחשבה. מכל מקום, עצם הקביעה שרש"י

13. ח' גמליאל (לעיל, הערה 10), סעיף 6.2, בפרט תת-סעיף ד שם.

14. אוצר פירושים על התורה: המזרחי, גור אריה (למהר"ל), לבוש האורה, שפתי חכמים, ורשה תרכ"ב.

15. המילה 'מקור' איננה אלא תרגום שאילה מערבית. בערבית היא נבחרה בשל התאמתה לתפיסה דקדוקית מסוימת, ואין אצל רש"י רמז לכך שהיה שותף לתפיסה העומדת מאחרי המינוח הערבי-עברי הזה.

"זכור" ו"שמור" - על גישתו הלשונית של רש"י

מתנגד כאן לתפיסה המקובלת, ושפירושו קשור למקומות אחרים מסוג אלה שהבאנו כאן מצויה כבר אצל המזרחי.¹⁶

הלעז ותפקידו

חלק מהדוגמות שהובאו כאן מפירוש רש"י כוללות גם לעזים. כך בדוגמה 3, 4, וכן דוגמה 17.¹⁶ השימוש של רש"י בצורות הלעז מחייב בדיקה מקיפה,¹⁸ אבל גם ללא בדיקה מקיפה זו אפשר לראות בבירור דבר אחד: בדוגמה 4 הלעז איננו מתרגם את המילה שבפסוק אלא את המילה שבפירוש ('עשה'), והעיר על כך כבר דרמשטר בערכו, ואחריו קטן.¹⁹ רש"י מפרש את המילה העברית 'אמור' במילה העברית 'עשה', וברור שאין כאן פירוש מילולי, אלא יש כאן הבאת צורה דקדוקית מובהקת שנועדה להסביר את הצורה הדקדוקית המקבילה לה. אף הלעז בא כנראה למטרה הזו. קטן מרחיב את הדיבור על הלעז שבדוגמה 3 ואומר:

כמו הרבה מקומות אחרים, רש"י מבחין הבחנה חמורה בין הציווי הרגיל לבין צורת המקור, כמו כאן, שמסבירים אותה בדרך כלל כציווי חגיגי ומוחלט. אולם תרגומו הקבוע של צורה זו בפועל בעל סיומת ant- וכן פירושו לשון הווה (למשל דברים א טז) אינם מאשרים דעה זו. השערתו היא, שרש"י רואה בצורות אלה מה שקוראים בדקדוק הצרפתי gérondif, כלומר פעולה משנית המלווה פעולה עיקרית ('בעשותו'). כך 'זכור את יום השבת לקדשו ששת ימים תעבד', משמעו: 'בזכר את יום השבת...

16. דבריו של המזרחי (לעיל, הערה 14) אינם מקובלים על הכול. עיין למשל בדבריו של המהר"ל בפירוש גור אריה שם שחולק עליו. כאמור, חשיבות דבריו של המזרחי היא בראייתו את רש"י כמצוין שיטה אחרת. המזרחי משלב את חשיבתו הדקדוקית של רש"י בקטגוריות חשיבה שהן תולדה של הדקדוק הספרדי. רש"י לא הכיר את עולם החשיבה הדקדוקי הספרדי, ולא היה חלק ממנו, ולכן שילוב זה אינו מתאים, ואכמ"ל.

17. אמנם במהדורת ברלינר באים דברי רש"י שבדוגמה 3 בסוגריים, ומשמע שיש ספק באותנטיות שלהם. אבל, בפירוש רש"י לישעיהו ל"ז, יט, יש הפניה לדוגמה הזו, ולכן נראה שהפירוש כאן אותנטי. הלעז הזה רשום גם אצל דרמשטר (לעיל, הערה 7). כמו כן יש להוסיף כאן את הפסוק בדברים כ"ז, א, ובו רש"י אומר: "שמר את כל המצוה - לשון הווה גרדנט בלעז".

18. ראה: מ' בנית, 'הלעזים בפירוש רש"י ובספרי הפתרונות', תעודה ד, תל אביב תשמ"ו, עמ' 143-168; M. Banitt, *Rashi Interpreter of the Biblical Letter*, Tel Aviv 1985; גב"ע צרפתי, 'על הלעזים של רש"י', לשוננו לז, תשל"ג, עמ' 43-49; מ' קטן, 'ביקורת' (Rashi), M. Banitt, *Interpreter of the Biblical Letter*, Tel Aviv 1985, עמ' 240-244; ח' גמליאל (לעיל, הערה 10), סעיף 3.53 וסעיף 6.4.

19. דרמשטר (לעיל, הערה 7), בהערותו ללעז למילה 'רגום' במדבר ט"ו, לה; מ' קטן, **אוצר הלעזים, המלים הצרפתיות שבפירושי רש"י על התנ"ך**, ירושלים תשנ"א, עמ' 13, סעיף 3222.

תעבוד' וזה מה שאמרו חז"ל, שהמצווה 'זכור' שייכת לכל ימי השבוע. וגם כאן: 'כה תברכו את בני ישראל אמור [היינו: באמרכם] להם'.²⁰

קטן סובר, שהלעז אינו בא להביע ציווי אלא להביע מצב מתמשך. ניתוח הלעזים ברש"י מוביל למסקנה דומה לזו שהגענו אליה מתוך עיון בדברי רש"י שנאמרו בעברית, והיא שהצורה 'זכור' מציינת מצב ולא פקודה. רש"י הביא את הלעז כדי לחזק את ההסבר הדקדוקי שנקט בו, וזו דרכו במקומות שונים להסתייע בלעז כדי להבהיר נקודות דקדוקיות לקורא.²¹ הלעז מבהיר שאין המדובר כאן בציווי, אלא בצורה המביעה מצב, וזה משתלב היטב בפירוש העברי שבחר רש"י.

רש"י ורשב"ם

ראוי לציין שפירושו של רש"י מנוגד לא רק לתרגום רס"ג ולתפיסות מסוג זו שבאה לביטוי אצל הרמב"ם, אלא גם לפירושו של רשב"ם. רשב"ם כותב על הפסוק הזה:

זכור את יום השבת - כל זכירה עונה על ימים שעברו, זכור ימות עולם וגו' (דברים ל"ב, ז) בהנחל עליון גוים. זכור את היום הזה (שמות י"ג, ג), לעולם, כי לשעבר ביום הזה יצאתם ממצרים. זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך [וגו'] [ו]בחורב [וגו'] (דברים ט', ז). זכור רחמך ה' וחסדיך כי מעולם המה (תהילים כ"ה, ו). אף כאן זכור את יום השבת של ששת ימי בראשית כמו שמפרש והולך כי ששת ימים עשה ה' וגו' כמו שכת' כאן. ולפיכך נכתב כאן זכור כדי לקדשו להיות שובת ממלאכה (רשב"ם לשמות כ', ח).

רשב"ם מדגיש את התוכן הסמנטי של הפועל 'זכר', שעניינו התייחסות לעבר, ולכן לדעתו בפסוק שבעשרת הדיברות הכוונה לששת ימי בראשית. הוא דוחה את ההבחנה שעשה רש"י בין צורות המביעות ציווי (זכור בשווא) ובין צורות 'מקור' (זכור בקמץ). להפך - הוא כורך יחדיו צורות 'זכור' (בקמץ) וצורות 'זכור' (בשווא), כדרך שראינו גם אצל רס"ג בתרגומו. דבר זה מלמד אותנו שלדעתו כל הצורות האלה מביעות פקודה, ולפי תפיסתו - פקודה לזכור את בריאת העולם. יש כאן הבדל מהותי בין רש"י לרשב"ם באשר לתפיסת הצורות הללו ותפקידן במערכת הלשונית. רשב"ם מזהה את הכול כצורות של פקודה, ואינו מבחין בין צורות שונות. רש"י, בניגוד לו, סבור שהבדל הניקוד משקף כאן הבדל של צורה, והבדל הצורה הוא הבדל משמעות - הצורה בשווא היא צורת ציווי, פקודה, ואילו הצורה בקמץ היא צורה אחרת המביעה מצב מתמשך. דבריו של רש"י משתלבים במערכת כוללת של תפיסה

20. מ' קטן, שם, עמ' 12, סעיף 3209. כאמור לעיל, ההבחנה שיש כאן פועל ב-gerondif מצויה כבר אצל דרמשטטר (לעיל, הערה 7), בהתייחסו ללעז שבדוגמה 4, אך הוא לא עוסק בצורה 'זכור את יום השבת'.

21. וכבר עמד על כך בקיצור גב"ע צרפתי (לעיל, הערה 18), וכן ח' גמליאל (לעיל, הערה 10), סעיף 6.4.

"זכור" ו"שמור" - על גישתו הלשונית של רש"י

דקדוקית לגבי צורות הפועל והזמנים בעברית המקראית, והוא סבור שיש שיטתיות ועקיבות בשימוש במקרא בצורות אלה. בעוד רשב"ם מתמקד בעיקר בתוכן הפועל, רש"י מפנה תשומת לב רבה גם לצורה הדקדוקית שלו ולמשמעותה, וזו ראייה נוספת לחשיבות השיקול הדקדוקי בפעילותו הפרשנית.

סיכום

הבאנו כאן פירוש אחד של רש"י על פסוק ידוע מעשרת הדיברות, וראינו שאפשר לפרש את כל התמיהות שיש עליו אם מעיינים במכלול פירושו על התורה, ומדייקים בכוונת דבריו. הפירוש כאן משקף את גישתו של רש"י לעברית המקראית. רש"י עיין בלשון המקרא, והייתה לו תפיסה מגובשת באשר לכלליה התחביריים והדקדוקיים. את התפיסה הזו הביא רש"י לידי ביטוי במאות מקומות בפירושו לתורה, והדוגמה שלנו היא אחת מהן.

בנידון שלנו תפיסתו היא שצורת המקור - שאותה הוא מכנה בשם 'לשון פֶּעוּל' - מציינת הווה תמידי או מצב, ואיננה מביעה ציווי. רש"י מבסס את פירושו בעזרת דוגמות נוספות מן המקרא, משתמש במונח מיוחד לעניין (מונח שהוא המציא?), וכן מביא לעז להבהיר את הנקודה הדקדוקית שבפירושו. תפיסתו זו מנוגדת לתפיסות פרשניות אחרות, ובמקרה דנן, גם לפירושים של קודמיו כמו רס"ג וגם לפירושים אחרים כמו של רשב"ם.

רש"י ויתר על האפשרות לפרש את הפסוק באופן שממשיך בצורה ברורה את הדעה המקובלת בחז"ל, ועובדה זו עוררה תמיהות אצל פרשנים אחרים. נראה שהשקפתו הדקדוקית הייתה הגורם המכריע בעד העדפת הפירוש הזה. מכך אנו למדים שהשיקול הדקדוקי הוא אחד המרכיבים בתפיסתו של רש"י את פשט הכתוב, וממילא אחד המרכיבים בגישתו הפרשנית.